

Загальні ознаки та характеристика предметів злочинів

Визначено загальні ознаки предметів злочинів. Обґрунтовано, що відмінність між предметом, знаряддями й засобами злочину полягає в характері використання їх у процесі скоєння злочину.

***Ключові слова:** ознака, предмет злочину, знаряддя, злочинність, екологічна і громадська безпека.*

Определены общие признаки предметов преступлений. Обосновано, что отличие между предметом, орудиями и средствами преступления заключается в характере использования их в процессе совершения преступления.

***Ключевые слова:** признак, предмет преступления, орудие, преступность, экологическая и общественная безопасность.*

Питання про поняття, значення предмета злочину проти екологічної й громадської безпеки, життя й здоров'я населення та його види, як і нерозривно пов'язане з ним питання про предмет суспільних відносин, є ключовими проблемами науки кримінального права. Хоча в теорії кримінального права з цього питання досягнуто значних результатів, все таки немає підстав стверджувати, що проблема предмета злочинів уже розв'язана. Не обов'язково піддавати ретельному аналізу наявні в теорії кримінального права погляди щодо характеристики типів і видів предметів. Слід звернути лише увагу на те, що всі висловлені раніше в юридичній літературі думки про предмет можна поділити на три групи: одні автори виходять із того, що предмет - це самостійне правове явище, яке не стосується об'єкта; інші, навпаки, не визначають будь-якої різниці між ними; а треті вважають предмет елементом об'єкта. Та щоб зробити правильний висновок, необхідно розрізнити предмет суспільних відносин і предмет злочину.

На наш погляд, предмет кримінально-правового регулювання не може ототожнюватися з кримінально-правовими правовідносинами (інтересами). Заміна проблеми предмета кримінального права проблемою правовідносин заважає дослідженню різноманітних відносин, які можуть і повинні підлягати (але не підлягають) кримінально-правовому регулюванню, а також тих громадських відносин, яких ще немає в конкретний період і навіть у сучасних умовах, але які можуть або мають з'явитися в передбачуваному майбутньому. І це в той час, коли саме вони є вирішальним фактором у правотворчості законодавця. Тому така заміна веде до протиставлення кримінально-правової норми й правовідносин, тоді як однією з умов законності повинна бути повна відповідність змісту норми й змісту правовідносин.

Отже, мета цієї статті - визначити загальні ознаки предметів злочинів і схарактеризувати їх.

Кримінальні правовідносини можуть виникати й поза нормами кримінального права, а потім уже ними регламентуватися й закріплюватися. Зрештою, перешкоджає визнання того, що предмет злочину й предмет суспільних відносин як елемент об'єкта злочину - не одне й те саме. У цій залежності об'єкт є сутністю взаємовідносин людей у суспільстві, а предмет - виявленням чи відчуттям суті, тобто предмет є матеріальним аспектом суспільних відносин. Тому предмет злочинів необхідно відрізнити від об'єкта. Правильність такого положення можна підтвердити тим, що в низці випадків законодавець, поряд із зазначенням об'єкта й ознак об'єктивної сторони, надає особливого правового значення предметам, якими є не речі, на підставі яких або у зв'язку з якими скоюються злочини.

Фізичні властивості предмета посягання служать причиною для розмежування суміжних злочинів, що має першочергове значення для правильної кваліфікації злочинів: скажімо, розкрадання вогнепальної зброї посягає на інтереси безпечного управління правом корпоративної власності на вогнепальну зброю, бойові припаси, вибухові речовини, вибухові пристрої та радіоактивні матеріали - на громадську безпеку (ст. 262 КК), а крадіжка гладкоствольної мисливської рушниці - злочин проти власності.

Розглядаючи предмет злочину, академік В. Тацій говорить, що в конкретних складах, коли предмет указаний у диспозиції статей КК, він є обов'язковою ознакою складів злочинів і, звичайно, впливає на них та їхню остаточну кваліфікацію [11, с. 95]. І з цим неможливо не погодитися. Наприклад, у ст. 267 КК предметом злочину є вибухові, легкозаймисті, їдкі речовини та радіоактивні матеріали; у ст. 269 - вибухові або легкозаймисті речовини; у ст. 262 - вогнепальна зброя (крім гладкоствольної мисливської), бойові припаси, вибухові речовини, вибухові пристрої та радіоактивні матеріали; у ст. 238 - відомості про стан екологічної обстановки і захворюваності населення; у ст. 327 - радіоактивно забруднені понад рівні, що допускаються, продукти харчування або інша продукція; у статтях 307-309, 311-317, 320 - наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори та інші предмети тощо. В усіх випадках, стверджує В. Тацій, законодавець указує на певні види предметів, визнаючи тим самим, що будь-який із предметів певного виду має свою, специфічну, притаманну лише йому властивість, і тому за протиправні й незаконні дії з ними настає неоднакова кримінальна відповідальність [4, с. 86-94].

Розглянувши дослідження дослідників В. Глістіна, Н. Загородникова, М. Коржанського, Б. Нікіфорова, В. Тація, А. Траїніна, слід зазначити, що проведений нами аналіз предмета злочину (згідно з поглядами названих вище авторів) здійснювався у відриві від структури громадських інтересів, тому що предмет завжди є (тим більше в нашому випадку) соціально значущим феноменом громадських інтересів. Більше того, в тих випадках, коли предмет є обов'язковою ознакою складу злочину, він здебільшого встановлюється раніше за інших, і нерідко на підставі отриманих про нього даних з'ясовуються інші ознаки [2-4; 7; 11; 12].

Предмет злочину слід відрізнити від знарядь і засобів скоєння злочину, які злочинець безпосередньо використовує в процесі посягання з метою досягнення бажаного суспільно небезпечного результату.

Основна відмінність між предметом, знаряддями й засобами злочину полягає в характері використання цих речей у процесі скоєння злочину. Якщо їх використовують як інструмент (технічний засіб) впливу на об'єкт, то вони є знаряддями або засобом скоєння злочину. Коли ж сама річ відіграє пасивну роль і дія здійснюється лише у зв'язку або відносно цієї речі, то вона має бути визнана предметом посягання. Так, за своїми фізичними властивостями одна і та сама матеріальна річ може бути предметом або знаряддям скоєння злочину. Наприклад, автомашина може бути предметом злочину в разі викрадення (ст. 289 КК) або технічним засобом злочину під час скоєння розкрадань (для перевезення викраденого). Крім того, автомашина може бути й знаряддям злочину у випадку вчинення вбивства шляхом інсценування ДТП. Знаряддя й засоби скоєння злочину відрізняються від предмета злочину і ніяк не пов'язані із суспільними відносинами, на які здійснюються посягання. Предмет злочину, як правило, повертається потерпілому (державній, громадській, кооперативній організації чи особі), знаряддя ж і засоби скоєння злочину підлягають конфіскації й зверненню в прибуток держави.

Водночас предмет злочину служить необхідною передумовою існування громадських відносин або формою закріплення суспільних відносин, на які посягає суспільно небезпечне діяння, якому завдається збиток шляхом злочинного впливу. Встановлення властивостей предмета має важливе значення не тільки для визначення характеру й ступеня громадської небезпеки злочину, а й для кваліфікації скоєного [2].

В. Тацій приходить до висновку, що під предметом злочинного впливу необхідно розуміти той елемент відносин, на який спрямований безпосередній злочинний вплив і якому, виходячи з цього, насамперед спричиняється збиток. Він визнає, що таким предметом може бути суб'єкт, соціальний зв'язок, а також предмет суспільних відносин. Встановлення предмета злочинного впливу в кожному конкретному злочині полегшує з'ясування механізму завдання збитків об'єкту, а також сприяє визначенню розміру й характеру наслідків суспільно небезпечного діяння [11].

При цьому слід погодитися з В. Тацієм у тому, що предмет злочину може одночасно входити й у склад суспільних відносин, які охороняються, як їх предмет. Відповідно до потреб кримінального права необхідно виокремити три поняття предмета: предмет суспільних відносин, які охороняються, предмет злочину, предмет злочинного впливу. Крім того, предмет злочину служить необхідною передумовою існування громадських відносин або формою закріплення суспільних відносин, на які посягає суспільно небезпечне діяння і яким завдається збиток шляхом злочинного впливу.

Ретельно проаналізувавши наукові джерела, а також загальні ознаки предметів злочинів проти громадської та екологічної безпеки, життя й здоров'я населення, автор зосереджує увагу на найсуттєвіших із них, наголошуючи, що:

1) необхідно розрізняти предмет як структурний елемент суспільних відносин та як предмет злочину, тобто як наявну поряд з об'єктом самостійну факультативну ознаку складу злочину;

2) кожний із предметів, які зазначаються у диспозиціях ст. 237, 239, 241, 243, 244, 257, 258, ч. 3, 4 і 5 ст. 260, 261-269, 274, 305, 307-317, 320-324, 326, 327 КК наділений своїми, лише йому притаманними ознаками і соціальною роллю, тому він і виконує різне правове призначення;

3) фізичні властивості предмета посягання служать підставою для розмежування суміжних злочинів;

4) будь-який із предметів певного виду має першочергове значення для правильної кваліфікації злочинів;

5) будь-який із предметів певного виду має свою, специфічну, притаманну лише йому властивість, тому за протиправні й незаконні дії з ними настає неоднакова кримінальна відповідальність;

6) предмет злочину може одночасно входити в склад суспільних інтересів як науково-юридична абстракція й одночасно бути ознакою складу, який містить специфічну інформацію, необхідну для правової оцінки злочину;

7) встановлення предмета в кожному конкретному злочині полегшує визначення механізму завдання збитків самому об'єкту, сприяє визначенню розміру й характеру наслідків суспільно небезпечного діяння;

8) основна відмінність між предметом, знаряддями й засобами злочину полягає у характері використання цих речей у процесі скоєння злочину;

9) загальнонебезпечні предмети відрізняються від джерел підвищеної небезпеки тим, що джерелами підвищеної небезпеки є транспортні засоби (які використовуються злочинцями для полегшення скоєння злочину, переміщення до місця скоєння злочину або від нього, а також для втечі від переслідувачів тощо); вибухові речовини, але тільки у випадку використання їх у народному господарстві. Якщо вони виходять із-під контролю, то стають загальнонебезпечними предметами, так як можуть бути використані в злочинних цілях;

10) коли загальнонебезпечні предмети використовуються як інструмент - технічний засіб впливу на об'єкт, то вони є знаряддями або засобом скоєння злочину. Якщо ж сама річ відіграє пасивну роль і дія здійснюється лише у зв'язку або стосовно цієї речі, то вона має бути визнана предметом посягання;

11) за своїми фізичними властивостями одна й та сама матеріальна річ може бути предметом або знаряддям скоєння злочину;

12) знаряддя та засоби скоєння злочину відрізняються від предмета злочину й ніяк не пов'язані із суспільними інтересами, на які здійснюються посягання;

13) предмет злочину служить необхідною передумовою існування громадських відносин або формою закріплення суспільних інтересів, на які посягає суспільно небезпечне діяння;

14) у тих складах злочинів, у яких не визначається предмет злочину і його наявність не обов'язкова, тому що диспозиція статті КК побудована так, що на перший план висуваються суспільні інтереси у вигляді правил, інструкцій, законів та інших нормативних актів, які регулюють ці інтереси, а в разі недотримання їх чи умисного порушення в механізм реалізації цієї норми вступають саме інтереси, які закладені в таких правилах, положеннях тощо, тому саме вони і є в цьому випадку предметом злочину;

15) на підставі ознак і особливостей предмета слід відрізнити родовий і безпосередній об'єкти, яким завдається збиток шляхом «злочинного впливу», при цьому майже ніколи не ототожнювати їх, тому що відносно їх окремих видів можуть існувати тільки конкретні злочини;

16) сам предмет «злочинного впливу» є системоутворювальною ознакою у складах злочинів, що досліджуються, і є самостійною ознакою будь-якого з них;

17) у складах злочинів, коли предмет указаний у диспозиціях статей КК як іменний, він є обов'язковою ознакою цих складів злочинів і, звичайно, впливає на їх кваліфікацію;

18) у кримінально-правовому розумінні, предмет є тією істиною, яка визначає й окреслює бар'єр, порушення якого (навіть шляхом протиправного поводження з ним) розриває цілісність і узгодженість громадських інтересів та пов'язаних із ними процесів з охорони фізичних і юридичних осіб;

19) предмет є істиною, без якої не буде складу злочину, але тільки тоді, коли він є домінуючою ознакою такого складу злочину;

20) в усіх випадках, коли законодавець вказує на певні види предметів, він визначає тим самим, що будь-який із предметів певного виду має свою, специфічну, притаманну лише йому властивість, тому за протиправні й незаконні дії з ними настає неоднакова кримінальна відповідальність.

Після узагальнення позицій указаних авторів, з урахуванням результатів проведеного нами дослідження можемо дати визначення як загального предмета злочину, так і предмета злочинів у досліджуваних нами злочинах.

Предмет злочину - це соціально значущий феномен громадських інтересів, що як науково-юридична абстракція є ознакою складу злочину, містить специфічну інформацію, необхідну для правової оцінки злочину. Часто предмет є конструктивною ознакою об'єкта злочину певного виду. Більше того, у тих випадках, коли предмет є обов'язковою ознакою складу злочину, він здебільшого встановлюється раніше від інших, а на підставі отриманих про нього даних з'ясовуються інші ознаки.

Список використаних джерел

1. Бакатин В. В. О букве закона и дыхании жизни / В. В. Бакатин // Известия. - 1990. - 10 янв.
2. Глистин В. К. Проблема уголовно-правовой охраны общественных отношений / Глистин В. К. - Л., 1979. - С. 43-45.
3. Загородников Н. И. Советское уголовное право / Загородников Н. И. - М., 1975. - С. 56-58.
4. Коржанский Н. И. Объект и предмет уголовно-правовой охраны / Коржанский Н. И. - М., 1980. - С. 104.
5. Коржанский Н. И. Предмет преступления / Коржанский Н. И. - Волгоград, 1976. - С. 19-22.
6. Меньшагин В. Д. Советское уголовное право : учеб. пособие для правовых школ / Меньшагин В. Д. - М., 1983. - Вып. I. - С. 27.
7. Никифоров Б. С. Объект преступления по советскому уголовному праву / Никифоров Б. С. - М., 1960. - С. 122-128.
8. Ожегов С. И. Словарь русского языка / Ожегов С. И. - М. : Рус. яз., 1993. - С. 514.
9. Радченко В. І. Стан боротьби зі злочинністю в Україні на сучасному етапі в контексті міжнародного співробітництва / В. І. Радченко // Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. «Стратегія та досвід боротьби з організованою злочинністю і нелегальним наркобізнесом». - К. : РВВ МВС України, 1995. - С. 6-7, 11.
10. Соколов Л. Ф. Уголовный закон об оружии / Соколов Л. Ф. - Омск, 1976. - С. 23.
11. Таций В. Я. Объект и предмет преступления в советском уголовном праве / Таций В. Я. - Х. : Вища школа, 1988. - С. 198.
12. Трайнин А. М. Общее учение о составе преступления / Трайнин А. М. - М., 1957. - С. 178-179.
13. Уголовное право Украинской ССР на современном этапе. Общая часть. - К. : Наукова думка, 1985. - С. 95.